

**A Batthyány-birtokkomplexum kereskedelmének
társadalomtörténeti szempontú vizsgálata
Batthyány I. Ádám irányítása (1633–59) alatt a
németújvári uradalomban**

I. Bevezetés

Jelen tanulmányban a Batthyány-birtokkomplexum kereskedelmének társadalomtörténeti vonatkozásait kívánom vizsgálni, egészen konkrétan azt, hogy a földesúri kereskedelem milyen terheket rótt a jobbágyságra. E téma szempontjából kedvező, hogy a Batthyány-levéltárban igen gazdag anyag maradt fenn. Különösen érdekes időszak Batthyány Ádámé, ugyanis az egész században ekkor a legjobban dokumentált a gazdasági igazgatás, továbbá az európai kereskedelem válsága is erre az időszakra tehető, amely a parasztságot is hátrányosan érintette. A fő kérdésem az, hogy ez mely területeken és milyen léptékben nyilvánult meg.

Tanulmányomban rövid szakirodalmi áttekintés után a felhasznált forrásbázist kívánom bemutatni és jellemezni, majd a szakirodalom állításait foglalom össze. A fő részben három probléma jobbágyságra gyakorolt hatását kívánom részletesebben megvizsgálni: kényszereladást és kényszervásárlást, valamint a robotterheket (különösen a hosszúfuvart).

A szakirodalom

A jobbágyság kereskedelemben való részvételével, illetve a földesúri kereskedelem jobbágyságra gyakorolt hatásával foglalkozó művek teljes vonatkozó historiográfiáját a szakirodalom 3 főbb csoportja vizsgálta. A téma kutatásának teljes historiográfiáját terjedelmi okokból nem kívánom teljes egészében áttekinteni, csupán a leginkább idevágó műveket említem meg. A XVII. századi kereskedelemmel általánosságban elsősorban Zimányi Vera foglalkozott; ezekben a művekben jórészt részletekbe menően tárgyalta a földesúri kereskedelmet is.¹ Pach Zsigmond Pál a nyugat-európai és

---

¹ Zimányi Vera: Az 1610–1630-as évek problémái. *Történelmi Szemle* 11. (1968) 1–2. sz., 133–140.; Zimányi Vera: A XVII. század válságáról. *Századok* 105. (1971) 2. sz. 407–408.; Zimányi Vera: A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. *Történelmi Szemle* 15. (1972) 3–4. sz. 378–412.; Zimányi Vera: A XVII. századi gazdasági és társadalmi regresszió néhány aspektusa. *Történelmi Szemle* 16. (1973) 1–2. sz. 49–60.; Zimányi Vera:

magyarországi agrárfejlődést tárgyaló művében szintén részletesen kitér a kereskedelmi tendenciákra². Zimányi *Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez* c. munkájában kifejezetten a Batthyány-nagybirtok kereskedelmével foglalkozott.³ A második csoportot azok a munkák alkotják, amelyek egy-egy nagybirtok működését átfogóan tárgyalják, ill. a nagybirtokot mint jelenséget a történeti fejlődés kontextusában vizsgálják. Egy-egy konkrét nagybirtok több szempont szerinti vizsgálatára is többen vállalkoztak, főleg a II. világháború előtt, így Berlász Jenő a Thurzó-birtokok,⁴ Holub József a pécsi püspökség, Dóka Klára a pécsi káptalan uradalmát, Kenyeres István a trencsényi várúrbirtokot, Komoróczy György a Nádasdy-birtokok,⁵ Makkai László I. Rákóczy György birtokait,⁶ Papp Klára pedig a bihari Csáky-birtokok⁷ működését vette górcső alá. A nagybirtok történeti fejlődését kíséri végig Ágoston Péter.⁸ A nagybirtokot általánosságban vizsgálja Katus László, Kállay István, Kaposi Zoltán és Scherer Pál.⁹ Ide sorolhatók a birtokgazdálkodással foglalkozó munkák is, így Imreh István,¹⁰ Kirilly Zsigmondné és N. Kiss

Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Bp. 1976.; *Zimányi Vera*: Adalékok Thököly Sebestyén és partnerei kereskedelmi tevékenységének történetéhez. In: *Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára.* Szerk. Glatz Ferenc, társszerk.: Burucs Kornélia, Pók Attila. Bp. 1989, 61–66.

² *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp. 1963.

³ *Zimányi Vera*: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. *Agrártörténeti Szemle* 3. (1961) 1. sz. 60–84.

⁴ *Berlász Jenő*: A Thurzó-birtokok a XVII. sz. első harmadában. Különös tekintettel a jobbágyság gazdasági helyzetére. Bp. 1936.; a monográfia tanulmánnyá rövidített változata ugyanezen cím alatt megjelent az alábbi kötetben: *Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság.* Szerk. Buza János, Meyer Dietmar. Bp. 2010. 125–142.

⁵ *Komoróczy György*: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp. 1932. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 3.)

⁶ *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp. 1954.. A mű alapvetően forráskiadvány, de a részletes bevezetőben több szempontból is tárgyalja I. Rákóczy György birtokainak gazdálkodását.

⁷ *Papp Klára*: A bihari Csáky-birtokok birtokigazgatása és jövedelemforrásai a XVIII. század végén. In: *Parasztság és magyarság: Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére.* Szerk. Rácz István. Debrecen, 1989 [1990!]. 191–214.

⁸ *Ágoston Péter*: A magyar világi nagybirtok. Bp. 1913.

⁹ *Katus László*: A nagybirtok. *Rubicon*, 20. (2009) 11. sz. 40–41.; *Kállay István*: A nagybirtok. *História* 7. (1985) 3. sz. 3–6.; *Kaposi Zoltán*: A nagybirtok mint gazdasági és társadalmi kategória. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára.* Szerk. Bódy Zsombor, Mátay Mónika, Tóth Árpád. Bp. 1995, 307–316.; *Kenyeres István*: A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. *Századok* 135. (2001) 6. sz. 1351–1412.; *Scherer Pál*: A nagybirtok. Bp. 1939.

¹⁰ *Imreh István*: Erdélyi terméseredmények. In: *Híd a századok felett: tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Főszerk. Hanák Péter; szerk. Nagy Mariann; a szerkesztésben közrem. Font Márta, Szarka László, Varga J. János. Pécs–Biatorbágy, 1997. 151–161.

István,¹¹ Tholt J. harmadik csoport helyzetének vizsgálatára földesúri kereskedésről Makkai László tanulmány, amely

A forrásbázis

A földesúri gazdasági tisztviselők helyzetének vizsgálata. Azért esett választásomra, mert általam elsősorban a monográfiát írt szerzők szempontokat vizsgálta, mivel tartozott a vizsgált anyaghoz, hogy ez hogyan vezetett az eredményekhez (kérvényekből) a földesúri feladatok megvalósításának néhány, je

A többi nem állt módomban, mert szerzők szerint, amelynek a tartalmát három szerző kezelték. A keletkeztetője általános első iratokat vizsgálta, sokkal fejlettebb irányítása alatt

¹¹ Kirilly Zsigmondné: *Magyarországi agrárfejlődés a XVII. századi Magyarországon.* Bp. 1963.

¹² Tholt Judit: *A székelyi nagybirtokok története.* Bp. 1936.

¹³ *Zimányi Vera*: *Magyarországi agrárfejlődés a XVII. században.* Bp. 1963.

¹⁴ *Makkai László*: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648).* Bp. 1954.

¹⁵ *Varga János*: *Jöttel és mentel.* Bp. 1969.

¹⁶ *Zimányi Vera*: *Magyarországi agrárfejlődés a XVII. században.* Bp. 1963.

¹⁷ *A Batthyány-levéltár.* Bp. 1967.

szintén részletesen kitér a Batthyányok XVII. századi kifejezetten a Batthyány-második csoportot azok a működését átfogóan tárgyi fejlődés kontextusában szempont szerinti vizsgálatára előtt, így Berlász Jenő a Pécsi Dóka Klára a pécsi várbirtokot, Komoróczy Rákóczy György birtokait,⁶ működését vette górcső alá. végig Ágoston Péter.⁸ tus László, Kállay István, k a birtokgazdálkodással lly Zsigmondné és N. Kiss

p. 1976.; *Zimányi Vera*: Adalékok ékenységének történetéhez. In: Zsigmond Pál 70. születésnapjára. íla. Bp. 1989, 61–66. trárfejlődés a XV–XVII. században.

arhakereskedésének történetéhez.

rmadában. Különös tekintettel a nográfia tanulmánnyá rövidített ben: Erdélyi jobbágyság – magyar 25–142. magyar nagybirtok gazdálkodása. etéhez, 3.)

íratái (1631–1648). Bp. 1954.. A mű a több szempontból is tárgyalja I.

jövedelemforrásai a XVIII. század bó István történetíró születésének t, 1989 [1990!]. 191–214.

40–41.; *Kállay István*: A nagybirtok tok mint gazdasági és társadalmi kai Vera 70. születésnapjára. Szerk. 1995, 307–316.; *Kenyeres István*: a a 16. században. Századok 135. 39.

ázadok felett: tanulmányok Katus t. Nagy Mariann; a szerkesztésben -Biatorbágy, 1997. 151–161.

István,¹¹ Tholt Judit¹² és Zimányi Vera több munkája.¹³ A szakirodalom harmadik csoportjába azokat a műveket soroltam, amelyek a jobbágyság helyzetének vizsgálatát tűzték ki célul, és ennek kapcsán tárgyalják a földesúri kereskedelmet. Ide tartozik néhány alapvető monográfia, így Makkai László¹⁴ és Varga János műve,¹⁵ valamint néhány kisebb tanulmány, amelyekre most nem térek ki részletesebben.

A forrásbázis

A földesúri kereskedelem jobbágyságra gyakorolt hatását elsősorban a gazdasági tisztek jelentései és a jobbágyok kérvényei alapján vizsgáltam. Azért esett választásom erre a két forráscsoportra, mert az eddigi kutatás által elsősorban vizsgált urbáriumokból (amelyek alapján Zimányi Vera monográfiát írt a németújvári uradalom parasztságáról,¹⁶ azonban más szempontokat vizsgált, mint én) csak azt tudhatjuk meg, hogy *elméletileg* mivel tartozott a jobbágyság, arról már kevesebbet vagy egyenesen semmit, hogy ez hogyan valósult meg a gyakorlatban. Jelen tanulmány tehát ezeket az eredményeket kívánja kiegészíteni a misszilisekből és a supplicatiókból (kérvényekből) leszűrt következtetésekkel, ily módon esettanulmányként feldolgozni a németújvári uradalom Batthyány I. Ádám alatti kereskedelmének néhány, jobbágyokat is érintő kérdését.

A több tízezres nagyságrendű¹⁷ misszilisananyagot teljes egészében nem állt módomban megvizsgálni, így kialakítottam egy szempontrendszert, amelynek alapján a témát érintő forrásokat jó eséllyel megragadhatam. Három szempont szerint szelektáltam: korban, térben és az iratok keletkeztetője alapján. Munkámban csak a Batthyány I. Ádám korszakára eső iratokat vizsgáltam. A választást az indokolta, hogy igazgatása alatt sokkal fejlettebb volt az írásbeliség, mint a század más szakaszaiban. Irányítása alatt igen jelentős átszervezés folyt (bár valószínű, hogy apja,

¹¹ *Kirilly Zsigmondné – N. Kiss István*: Adalékok a paraszti gabonatermelés kérdéséhez a XVI–XVII. századi Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle* 11. (1969) 1–2. sz. 111–127.

¹² *Tholt Judit*: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Bp. 1934.

¹³ *Zimányi Vera*: Majorsági gazdálkodás a rohonc–szalonaki társuradalomban a XVII. század derekán. *Agrártörténeti Szemle* 4. (1962) 1–2. sz., 25–51.; *Zimányi Vera*: A rohonc–szalonaki uradalom jobbágysága a XVI–XVII. században. Bp. 1968.

¹⁴ *Makkai László*: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Bp.–Gödöllő, 1957.

¹⁵ *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp. 1969.

¹⁶ *Zimányi Vera*: *Der Bauernschaft Herrschaft Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Eisenstadt, 1962.

¹⁷ A Batthyány-levéltár mintegy 63 000 16. és 17. századi misszilist tartalmaz. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Budapest, P 1314 Batthyány család levéltára, Batthyány misszilisek

Ferenc is komoly szervező munkát végzett, ennek feltárása további kutatásokat igényel).¹⁸ Halála után örökösei felosztották a birtokkomplexumot, így az egységes irányítás megszűnt; ezzel párhuzamosan az írásbeliség színvonala is jelentősen visszaesett.¹⁹ A fenti szűrés után még mindig sok ezernyi irattal álltam szemben, így tovább szűkítettem a vizsgálandó misszilisek körét: csak a németújvári tartományra vonatkozó iratokat vizsgáltam, feltételezve, hogy a tartományra vonatkozó levelek zöme a helyszínen, helyszíni tisztviselők tollából keletkezett. A harmadik szűrő a tisztviselők voltak: elsősorban a gazdaságban tevékenykedő tisztviselők anyagát vizsgáltam, másokét csak annyiban, amennyiben az előzővel összefüggésben álltak. A tiszttartók iratanyaga a legjelentősebb, mivel ők álltak egy-egy uradalom élén, feleltek az ott lévő összes munkáért. A németújvári uradalom élén ebben az időszakban az alábbi tiszttartók álltak: Hollósi Benedek (1633–1634²⁰), idősebb Farkas János (1632–1633), idősebb Festetics Pál²¹ (1634–1640), Jobbágy Jeremiás (1647–1649) és Bokor

- ¹⁸ Amikor Batthyány Ádám 1632 elején visszaköltözött a császári udvarból a Királyi Magyarországra, hogy átvegye birtokait, azokat igencsak leromlott állapotban találta, így hát nekilátott az újjászervezésnek, és 1633–34 folyamán a korban szokatlanul fejlett írásbeliséggel működő igazgatást teremtett birtokain. A tisztviselőktől elvárta, hogy rendszeresen jelentéseket küldjenek, ritkábban memóriálékat és évi elszámolásokat kért. A többi nagybirtokoshoz hasonlóan a Batthyányok is készítettek urbáriumokat, inventáriumokat (leltárak) és uradalmi összeírásokat. Batthyány I. Ádám idejében sűrűbben keletkeztek az urbáriumok, és tartalmasabbak is voltak, mint korábban. Az extractusok a rendszeresebb és átfogóbb gazdasági iratok idő- és térközeit pótolták. A források olykor informatív lajstromokat is megemlítenek. Alkalmi jelleggel keletkeztek a supplicatiók (kérvények). Batthyány Ádám nyugtáék készítését is elvárta. *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara 1625–1659. (PhD-disszertáció). 57–58.; *Koltai András*: A Batthyány család körmenői központi levéltárának kutatástörténete. *Levéltári Közlemények* 71. (2000) 1–2. sz. 208–209.; *Koltai András*: Batthyány Ádám és könyvtára. Bp.–Szeged, 2002. 44., 51.; *Koltai András*: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). *Korall* 9. (2002) 9. sz. 67–68.; *Koltai András*: Batthyány I. Ádám (1610–1659). *Körmenő*, 2005. 6–7.; *Kovács József László*: Batthyány Ádám – egykorú levelek tükrében. *Somogy* 16. (1988) 1. sz., 76.; *Sós Andrea*: A Batthyány család földesúri familiájának javadalmazása a XVII. században. In: *Óra, szablya, nyoszolya*. Szerk. Zimányi Vera. Bp. 1994. 99.; *Tóth Hajnalka*: Török rabok I. Batthyány Ádám uradalmaiban. *Aetas* 17. (2002) 1. sz. 136–153.; Zimányi Vera, 1959, 91.; *Zimányi V.*: A rohonc-szalónaki i.m.; Zimányi Vera: A Batthyány-család hagyományai. In: *Századok*, 116. évf. (1982) 6. sz., 1157.; Zimányi Vera: Tisztartó a XVII. században. Jobbágy Dániel. In: *História*, 11. évf. (1989) 1–2. sz., 17.
- ¹⁹ *Bán Péter*: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle* 21. (1977: 1–2. sz.) 24.
- ²⁰ Az évszámok a szóban forgó tisztség kezdetét és végét jelentik. Pontosabb dátumot nem lehet megállapítani, mert a Koltai András által feldolgozott összeírások ehhez túlságosan ritkán készültek, és mert sok levél elveszett, megsemmisült, így nem tehetjük fel azt sem, hogy az első jelentés az adott tisztségbe való kinevezés után néhány nappal vagy héttel kelt.
- ²¹ Életré I. Polgár Marianna: Festetics Pál németújvári tisztartó Batthyány Ádám szolgálatában (1634–1640). In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi*

eltárása további kutatá-
a birtokkomplexumot,
zamosan az írásbeliség
s után még mindig sok
títem a vizsgálandó
onatközö iratokat vizs-
ó levelek zöme a hely-
harmadik szűrő a tiszt-
ékenykedő tisztviselők
nyiben az előzővel ösz-
gjelentősebb, mivel ők
lévő összes munkáért.
an az alábbi tiszttartók
rkas János (1632–1633),
ás (1647–1649) és Bokor

György (1650–1652). A páratlanul gazdag misszilisanyagban fennmaradtak az alsóbb rangú mezőgazdasági tisztviselők iratai is, így Tapolcsányi János számtartó, Suppanics Pál konyhasáfár, Horváth Péter sáfár, Klinger Mihály mészáros, sőt, Lándli János lakatgyártó iratai is. Bár nem tartozott a szigorú értelemben vett mezőgazdasági hierarchiához, Francsovics György deák is látott el gazdasági jellegű feladatokat Németújvárott, így az ő levelei is hasznosnak bizonyultak. Terestyéni Mihály fővárnagy leveleit is felhasználtam. A kérvényeket egyelőre csak Zimányi Vera erősen válogatott forráskiadványában vizsgáltam, de kutatásaim további célja az eredetiek áttanulmányozása is.²²

II. A Batthyány-birtokkomplexum kereskedelmének társadalomtörténeti szempontú vizsgálata Batthyány I. Ádám irányítása (1633–59) alatt a németújvári uradalomban

II.1. A XVII. századi gazdasági tendenciák, különös tekintettel Magyarországra és a földesúri kereskedelemre

császári udvarból a Királyi
romlott állapotban találta, így
orban szokatlanul fejlett írás-
előlktől elvárta, hogy rendsze-
elszámolásokat kért. A többi
báriumokat, inventáriumokat
ében sűrűbben keletkeztek az
extractusok a rendszeresebb
A források olykor informatív
k a supplicatiók (kérvények).
s: Batthyány Ádám és udvara
Batthyány család körmendi
ek 71. (2000) 1–2. sz. 208–209.;
02. 44., 51.; Koltai András: Egy
dám (Bécs 1630–1659). Korall
0–1659). Körmend, 2005. 6–7.;
ében. Somogy 16. (1988) 1. sz.,
ának javadalmozása a XVII.
a. Bp. 1994. 99.; Tóth Hajnalka:
2002) 1. sz. 136–153.; Zimányi
i Vera: A Batthyány-család
mányi Vera: Tisztartó a XVII.
z., 17.

Jelen fejezetben a szakirodalom alapján összefoglalom a XVI–XVII. századi gazdaságának főbb tendenciáit. Az ún. árforradalom következtében az árstruktúra az agrártermékek javára és az iparcikkek hátrányára változott meg, természetesen a különböző országokban eltérő mértékben.²³ Ennek oka, hogy a nyugat-európai mezőgazdaság nem tudott lépést tartani a városiasodás és az iparúzó lakosság növekedése következtében fokozódó élelmiszer-szükséglettel, ami az élelmiszerárak nagymértékű emelkedését és élelmiszerimport szükségességét vonta maga után.²⁴ Ez hátrányosan érintette a jelentős résben iparral foglalkozó országok számára, szélesebb értelemben véve Nyugat-Európára, ugyanakkor kedvező körülményeket teremtett az agráriusoknak (vagyis a nemességnek és a parasztságnak), tágabban értelmezve Kelet-Európának.²⁵ A magas agrárárak azonban hosszú távon kimerítették az iparosodott szektor vásárlóerejét.²⁶ A folyamat a XVII. században az ipari szektor depressziójához vezetett.²⁷ Ennek következtében az agráriusok vásárlóereje is csökkent, így a válság általá-

mobilitás a végváriak körében. Szerk. Veres Gábor–Berecz Máttyás. Eger, 2008.; Szabó Dezső: A Herceg Festetics család története. Bp., 1928.

²² Zimányi Vera: Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. A szövegeket Tóth István György, J. Újváry Zsuzsa, Varga J. János és Zimányi Vera teszi közzé. In: Történelmi Szemle (1998) 3–4. sz. 299–232.

²³ Zimányi V.: A XVII. század válságáról i.m. 408.

²⁴ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 55.

²⁵ L. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 9., 56.

²⁶ Zimányi V.: A XVII. század válságáról i.m. 408.

²⁷ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 59.

tisztartó Batthyány Ádám
s. Életpályák és társadalmi

nossá vált.²⁸ Hosszú távon a nyugati országok „jártak jól”, ugyanis intenzívebbé tették és modernizálták mezőgazdaságukat. Kelet-Európa – és Magyarország – nem tudta átszervezni gazdaságát, sőt, az talán még alacsonyabb szintre is visszaesett, mint korábban.²⁹

Magyarország a XVI. században agrártermékeket exportáló országgként kedvező cserearányok mellett kapcsolódott be a nemzetközi kereskedelembé, de a XVII. században az agrárkonjunktúra elmúltával elveszítette előnyös helyzetét.³⁰

A XVII. századi agrárdepresszió Magyarországot is elérte: közel párhuzamos ármozgásokat és a kereskedelmi aktivitás hasonló nagy korszakait találjuk meg, mint a korabeli Európában.³¹ A kereskedelemben részt vevő áruk mennyiségének növekedése leállt, majd csökkenni kezdett.³²

²⁸ A konjunktúra megtorpanása/a befulladás az ármozgásokban mutatható ki leglátványosabban. A XVII. század első évtizedében (1610–20 körül törés) a gabonaárak egész Európában jelentős zuhanást jeleztek, ezt azonban még kisebb emelkedések követték. Zimányi szerint az árzuhanást csak a század végén követte tartós emelkedés (előtte csak hullámlások, majd stagnálás). Az 1630–40-es években általános pangás következett be: a gabonaárak emelkedése hosszú időre megszűnt, ha pedig az árakat nemesfémértékre számítjuk át, akkor áresésről beszélhetünk. W. Abel összehasonlító számításai szerint a németországi gabonaárak görbéje, amely nem tér el lényegesen a nyugat-európaiától, a XVI. százai gyors emelkedés után, 1600 körül megtorpan, majd 1620-ig tovább növekedett, ettől kezdve azonban egyértelműen csökkent. A harmincéves háború ugyan némileg felhajtotta a gabonaárakat, de 1650 után ismét erősen esett az árszínvonal, és az a tendencia egészen a XVIII. század közepéig folytatódott. Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 59.; Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 402.; Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 50.; az európai és magyar trendek együttmozgásáról ld. Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 382–383., 402.; Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 59.; Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk.: Honvári János. Bp., 1997., 138.; Kirilly Zs.–N. Kiss I.: Adalékok i.m. 111.

²⁹ Zimányi V.: A XVII. század válságáról i.m. 408.

³⁰ Magyarország története tíz kötetben. II. köt. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál, szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 938., Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Domanovszky Sándor et al. II. Szekszárd, 1991. (reprint kiadás) 161., 205–206.; Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 402.; Buza 1997, 87.; Zimányi V.: A XVII. század válságáról i.m. 408. Az árforradalom kialakulásának okait Zimányi Vera összegezte. Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 14–24.

³¹ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 67.

³² A XVII. században bekövetkező hanyatlást a kortársak is érzékelték. Erről tanúskodik az a tanácskozás, amelyet az egyik leggazdagabb kereskedő és udvari szállító házában tartottak 1615-ben, bevonva a magyarországi piaccal kapcsolatban álló legjelentősebb német és osztrák kereskedőket. Itt egyhangúlag megállapították a magyarországi kereskedelem általános hanyatlását. A külkereskedelmi vámokból származó jövedelem szintén rohamos csökkenést mutatott, pl. a magyaróvári főharmincad bevétele a XVI. században mindig évi 80 000 forint fölött volt, 1631-ben a pénzromlás ellenére is csupán 51 000 forintot tett ki. A XVII. század utolsó évtizedeiben a kereskedelem és hitelélet teljes tönkremeneteléről tudósítanak az egykori források. Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 53.

„kijól”, ugyanis intenzió-
Kelet-Európa – és Ma-
t, az talán még alacsony-

mekeket exportáló or-
tt be a nemzetközi ke-
ktúra elmúltával elve-

szágot is elérte: közel
ítás hasonló nagy kor-
kereskedelemben részt
d csökkenni kezdett.³²

mozgásokban mutatható ki
20 körül törés) a gabonaárak
a még kisebb emelkedések
én követte tartós emelkedés
években általános pangás
egszűnt, ha pedig az árakat
nk. W. Abel összehasonlító
ely nem tér el lényegesen a
örül megtorpan, majd 1620-
n csökkent. A harmincéves
után ismét erősen esett az
éig folytatódott. Zimányi V.:
A magyarországi ármozgások
európai és magyar trendek
zmozgások i.m. 382-383., 402.;
i.m. 59.; Magyarország
Szerk.: Honvári János. Bp.,

ch Zsigmond Pál, szerk.: R.
szerk.: Domanovszky Sándor et
imányi V.: A magyarországi
tázad válságáról i.m. 408. Az
Zimányi V.: Magyarország az

ekelték. Erről tanúskodik az a
és udvari szállító házában
csolatban álló legjelentősebb
lapították a magyarországi
mokból származó jövedelem
őharmincad bevétele a XVI.
énzromlás ellenére is csupán
ereskedelem és hitelélet teljes
V.: A XVII. századi gazdasági

A vámbevételek alapján arra lehet következtetni, hogy a kereskedelmi forgalom a XVII. század első évtizedeiben mintegy felére esett vissza az előző évszázad maximumához képest.³³ A változás elsősorban a nyugat és északnyugat felé irányuló kivitelben következett be.³⁴ A legnagyobb fogyasztók, a délnémet és az osztrák városok polgárainak vásárlóereje csökkent a nemzetközi kereskedelmi útvonalak megválasztása és a harmincéves háború pusztításai miatt.³⁵ Az exportálás a szállítás drágaságát is figyelembe véve kisebb haszonnal kecsegtetett, mint a korábbi évtizedekben.³⁶

A magyar bor- és gabona iránt mutatkozott bizonyos kereslet a külföld, elsősorban az osztrák örökös tartományok részéről.³⁷ A raktározás megoldatlansága miatt a külföldi piaci árak a mindenkori terméseredményektől függően éveként jelentős ingadozást mutattak.

A XVII. században a gabona a raktározás és a szállítás nehézségei miatt alárendelt szerepet játszott a külkereskedelemben; jelentősebb mennyiségben csak a XVIII. század második felétől exportálták.³⁸ Ennek oka, hogy a német medencék többsége még bőségesen el tudta látni a városlakók szükségleteit, így azok nem szorultak a magyar gabonára, legfeljebb ínség idején. A határ menti forgalomban kivitt kis mennyiségek, valamint az egyes áruféleségek egymást helyettesítő viselkedése és egymásra gyakorolt hatása révén a gabonaárak emelkedése mégis áterjedt Magyarországra is.³⁹ Ebben a monokultúrák révén fokozódó belföldi kereslet is szerepet játszhatott.

³³ Magyarország története II. i.m. 943; I. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 80.

³⁴ L. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 80.

³⁵ Az elszegényedő lakosság jóval kevesebb húst fogyasztott, kalóriaszükségletét olcsóbb élelmiszerekből próbálta fedezni. A német városi polgárság elszegényedésére ld. még Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 405.; általános nyugati elszegényedés a harmincéves háborúpusztításai miatt I. Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 461.; Magyarország története II. i.m. 943.; Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 405.; Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.; Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 80., 135. Közép-Európa, elsősorban a délnémet városok húsfogyasztásának kutatását Schmoller alapozta meg. Adatai azonban krónikákból és a XVI-XVII. századi szerzők erősen hozzávetőleges becsléseiből származnak, nem pedig számadáskönyvekből vagy egykorú, hiteles adatok elemzéséből. N. Kiss 1973, 107.

³⁶ Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 460-461.

³⁷ Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 460.

³⁸ Domanovszky S.: Művelődéstörténet i.m. 208.; Zimányi V.: A magyarországi ármozgások i.m. 406. Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 68.

³⁹ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 68.

Az észak felé irányuló kereskedelemben nem következett be visszaesés. A (szintén válságba került) lengyel társadalom fokozta a magyar bor importálását, melynek ellentételeként egyre nagyobb mértékben érkeztek az országba morva és sziléziai textíliák, ill. északról behozott fémeszközök. A juh- és a disznó kivitel jelentéktelen volt.⁴⁰ A bőröknek és a fagyúnak, viasznak külföldön is volt kereslete.

A XVI. század jelentős kül- és belföldi kereslete az élelmiszerek iránt az agrártermékek, elsősorban a gabona nagy mennyiségű eladására berendezkedett nemesség megerősödéséhez vezetett.⁴¹ Az áremelkedés, amely éppen a gabonánál volt a legjelentősebb, fokozta ezt a tendenciát. A XVI. században a nemesség mellett a parasztság még egyszerre adhatott el mezőgazdasági termékeket a városi piacokon, a hadseregnek és a végvárnak. Bort és marhát exportáltak is. Pach monográfiájában a XVI. századtól kifejezetten földesúri árutermelésről és árukereskedelemlről ír.⁴² A XVII. században viszont a végváriak és a városok is önellátásra rendezkedtek be, ami szűkítette a piacot.⁴³

A XVII. század első évtizedeiben romlottak az értékesítési lehetőségek és a termelés is csökkent, ami a gabona korábban élénk belső piaci forgalmának lanygulásához vezetett.⁴⁴ Zimányi szerint a jelenséget nem szabad döntően a 15 éves háború pusztításaival magyarázni, hiszen Lengyelországban és Európa-szerte is ekkor tapasztalhatók a megtorpanás első komoly jelei; a háború inkább csak súlyosbította a magyarországi válságot.⁴⁵

A XVII. század kereskedelme véleményem szerint sokkal bonyolultabb, mint ahogy a szakirodalomban olvasható. A szerzők egy-egy aspektust emelnek ki, de ritkán ábrázolják az egészet teljes sokszínűségében. A korban ugyanis egyszerre volt jelen a földesúri termékhiányból fakadó vásárlás és árukereskedelem céljából való *felvásárlás*, valamint a *paraszti kereskedelem elnyomorodása és a gazdagparasztság sikeres kereskedelme*.

⁴⁰ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 68.

⁴¹ Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 53.

⁴² Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 197.

⁴³ Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 111.

⁴⁴ Zimányi szerint a jelenséget nem szabad döntően a 15 éves háború pusztításaival magyarázni, hiszen Lengyelországban és Európa-szerte is ekkor tapasztalhatók a megtorpanás első komoly jelei; a háború tehát inkább csak súlyosbította a magyarországi válságot. Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 105.

⁴⁵ Alátámasztja a tizenöt éves háború pusztán súlyosbító hatását, hogy a XVII. század során a gabonatermelés a háborútól nem sújtott nyugat-magyarországi területeken is csökkent a XVI. századhoz képest. Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 53.

Úgy gondolom, a
telmú hanyatlás
A válság első
érintette.⁴⁶

Amilyen
kent a termelés
mértékben
polgárságra.⁴⁷ M
bontakozott ki
amikor az első ne

A földes
delme elé: a vá
urakkal – külön
Eladható gabona
kellett engedniük
terményei eladás
sen áron alul
A kényszerűségi
szolgált a nagy

* A témával előbb
hogy a szaktörvén
konfliktusát. A le
magyarországi
Jobbágyságot
Zimányi V.: Ma
gazdasági
gazdasági
Érdemes lenne a
és felvilágosít

* L. még Zimányi V.
európai i.m. 209.

* A nyitott lett a
jobbágyság mérték
döntő lélekt. Zim
ahol az átáramlás
kereskedelemben lé
második juttatás
Magyarország
néhány: a le
pénzen vállalták
XVII. század
századi gazdasági

* L. még Zimányi V.
Magyarország
Zimányi V.: Ma

Úgy gondolom, hogy nem beszélhetünk a földesúri kereskedelem egyértelmű hanyatlásáról, inkább az eladás irányai és módszerei változtak. A válság elsősorban, de nem kizárólag a parasztságot és a polgárságot érintette.⁴⁶

Amilyen mértékben romlottak az értékesítési lehetőségek és csökkent a termelés, a piacra vitel előnyeire hozzászokott nemesség olyan mértékben fokozta nyomását versenytársaira, a parasztságra és a polgárságra.⁴⁷ Nem véletlen, hogy a jobbágyság röghöz kötése is akkor bontakozott ki mind Magyarországon, mind pedig Lengyelországban, amikor az első nehézségek már komoly méreteket öltöttek.⁴⁸

A földesurak egyre több akadályt gördítettek a parasztok kereskedelme elé: a vámok és a harmincadok fizetésén túl – ha nem társultak főurakkal – különféle legeltetési illetékeket és útbírságokat kellett fizetniük. Eladható gabonájuk és boruk jelentős részét terményjáradék gyanánt át kellett engedniük a dominusnak. A földesúr sok helyen eltiltotta jobbágyát terményei eladásától, ugyanis maga kívánta lefoglalni vagy – természetesen áron alul – felvásárolni és eladni a piacképes termékeket.⁴⁹ A kényszervásárlás és a kényszereladás rendszere csupán piaci tartalékul szolgált a nagybirtoknak.⁵⁰

⁴⁶ A témával elsősorban a Rákosi-, illetve Kádár-korszakban foglalkoztak, így nem meglepő, hogy a szakirodalom nagy része túldimenzionálja az osztályharcot, a dominus és jobbágy konfliktusát. A legjelentősebb szerzők főbb művei: *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp. 1963.; *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp. 1969.; *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Bp. 1976. A kora újkori gazdaságról mindössze egy modern összefoglalás született: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk.: *Honvári János*. Bp., 1997. Érdemes lenne a modern tudományos követelményeknek megfelelő kutatásokat végezni és feldolgozásokat készíteni.

⁴⁷ L. még *Zimányi V.*: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 106.; *Pach Zs. P.*: Nyugat-európai i.m. 209.

⁴⁸ A röghöz kötő, robotoltató, kényszerfelvásárláson és kényszereladáson alapuló második jobbágyság rendszerének kiteljesedéséhez a piacviszonyok megromlása szolgáltatta a döntő lökést. Zimányi ezt azzal támasztja alá, hogy Kelet-Közép-Európa azon területein, ahol az átlagosnál jóval fejlettebb volt az ipar (pl. Sziléziában), vagy kedvezőek voltak a kereskedelem lehetőségei (pl. Danzigban és környékén), az egész regressziós folyamat a második jobbágyság kiteljesedésével együtt jóval később és enyhébben következett be. Magyarországi példa lehet a fentiekre a Sopron és Bécsújhely közti Esterházy-uradalmak némelyike: a kedvezőbb piaclehetőségek következtében a jobbágyok robotjuk nagy részét pénzen válthatták meg, és a nagybirtok a jobbágyokkal együtt ki tudta aknázni még a XVII. század folyamán is viszonylag kedvező piaclehetőségeket. *Zimányi V.*: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.

⁴⁹ L. még *Zimányi V.*: Az 1610–1630-as évek problémái i.m., 135.; l. még *Zimányi V.*: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 107.

⁵⁰ *Zimányi V.*: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 109.

A kényszervásárlások legáltalánosabbika a borfoglalás volt: a hegyvám és a dézsmabor beszedésével egy időben a földesúr megbízottai a dominus elővásárlási jogára hivatkozva annyi bort foglaltak le, amennyire az uradalomnak éppen szüksége volt.⁵¹ A foglalt borok értékét természetesen a mindenkori piaci árnál jóval olcsóbban számították, és azt sem mindig pénzben fizették ki, hanem gyakran az adóhátralékba számították bele. A bort a legtöbb helyen kimérték a jobbágyok között; a borkészlet legnagyobb része a jobbágyszőlők dézsmájából származott.⁵²

A földesúri kocsmáltatás is nagy terhet jelentett.⁵³ Sok helyen még kocsmát sem rendeztek be a birtokosok, hanem a bort kiosztották a jobbágyfalvakra, hogy a földesúr számára árulják – a piaci árnál jóval drágábban –, és amíg el nem fogyott, addig sem a jobbágyok, sem más földesurak borát nem volt szabad kimérni.⁵⁴ Tengernyi panasz támadt amiatt is, hogy a legrosszabb, máshol eladhatatlan borokat vitték a falvakba.⁵⁵ Nemezszer a gabona értékesítését is a borbeszerzéshez próbálták kapcsolni, máskor pénzért tukmálták a gabonát a jobbágyokra. A fentieknek köszönhetően felerősödött az a tendencia, hogy egy-egy uradalom területe a földesúr zárt piaci körzetévé váljon, ami visszavetette az árupiaci kapcsolatok növekedését és országos belső piac kialakulását.⁵⁶

II.2. A (kényszer)eladás

A szakirodalom a földesúri kényszereladás alatt elsősorban a kocsmáltatást, másodsorban gabona, élőállat és egyéb termékek kényszereladását érti. Mivel a témával a marxista korszakban foglalkoztak (részletebben I. a bevezetés szakirodalmi összefoglalójában), erősen hangsúlyozták a jobbágyság kiszolgáltatottságát, és nem vagy nagyon csekély számban említettek ezzel ellentétes adatokat. A valóságban a kérdés természetesen jóval összetettebb. Jelen tanulmányban nem tudok végleges választ adni a fenti problémákra, csupán esettanulmány jelleggel bemutatom, hogy a Batthyány I. Ádám irányítása alatti németújvári uradalomban mennyire voltak jellemzőek a fenti tendenciák.

Elsőként a szakirodalom által legsúlyosabbnak tartott teherről, a földesúri kocsmáltatásról ejtek szót.⁵⁷ A németújvári uradalomban távolról sem volt olyan borzasztó a helyzet, mint amilyenek a szakirodalom lefesti:

⁵¹ Magyarország története II. i.m. 954.; Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.; borfoglalás problémáját I. még Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 51.

⁵² Domanovszky S.: Művelődéstörténet i.m. 353., Zimányi V.: Majorsági gazdálkodás i.m. 36.

⁵³ Ld. még Domanovszky S.: Művelődéstörténet i.m. 120.; Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 51.

⁵⁴ Magyarország története II. i.m. 955.; Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.

⁵⁵ Ld. még Ulrich 2000., 169.; Zimányi V.: A rohonc-szalónaki i.m. 51.

⁵⁶ Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.; Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 241.

⁵⁷ Ld. még Domanovszky S.: Művelődéstörténet i.m. 120.; Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 51.

a jobbágyoknak v
zetesen tájékozó
tisztartók rákér
falvakban olcsóbb
kocsmákba.⁶⁰

1635 febr
kocsmákban, de
árulták.⁶¹ Az ár
saját szakállára ol
megoldás, ezért a
engedélyét kérte.
Megfigyelhetjük,
mérte a bort, a k
nem restelt még
júniusában és 16
kezdte olcsóbban
hogy a jobbágyok
tisztartó úgy vél
Nemcsak

bágy Jeremiás ...
nem tudják 10 pé
árulják a hajdúk
Mindenképp figy

⁵⁸ MNL OL P 1514. J
Jeremiás Batthyány
Ádámhoz

⁵⁹ MNL OL P 1514. J
Jeremiás Batthyány
Ádámhoz

⁶⁰ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶¹ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶² MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶³ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶⁴ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶⁵ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

⁶⁶ MNL OL P 1514. J
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz

a jobbágyoknak volt választása: bár a bor árát Batthyány szabta meg (előzetesen tájékozódott, hogy a környékbeli mennyiért adják a bort;⁵⁸ a tisztartók rákérdeztek, ha nem kaptak tájékoztatást⁵⁹), mivel a környékbeli falvakban olcsóbban mérték a bort, mint a földesúr, átmehettek az ottani kocsmákba.⁶⁰

1635 februárjában például Festetics 8 dénárért árultatta a bort a kocsmákban, de a jobbágyok nem vették, mert a környéken 6 dénárért árulták.⁶¹ Az árás más esetekben is hasonló volt. A tisztartó nem merte saját szakállára olcsóbban adni, bár érezte, hogy az ár csökkentése lenne a megoldás, ezért a földesúrhoz fordult.⁶² 1635 júniusában szintén dominusa engedélyét kérte, hogy a nyakán maradó bort mérsékeltebb áron adhassa.⁶³ Megfigyelhetjük, hogyan mentek lejjebb az árak: Batthyány 10 dénárért mérte a bort, a közelben Francsics Gáspár már csak 8-ért, és ha a szomszéd nem restelt még kijebbi fáradni, akár 6 dénárért is leöblíthette torkát. 1636 júniusában és 1638 januárjában Festetics dominusa megkérdezése nélkül kezdte olcsóbban mérni a bort.⁶⁴ Utóbbi esetben az lehet a magyarázat, hogy a jobbágyok kérvényt (supplicatiót) nyújtottak be Batthyányhoz, és a tisztartó úgy vélte, hogy ura esetleg neheztelni fog.⁶⁵

Nemcsak Festeticsnek volt gondja a földesúri bor árusításával: Jobbágy Jeremiás ... kelt levelében is olvashatjuk, hogy a csákányi kocsmában nem tudják 10 pénzért eladni a bort, mert a közeli falvakban 6-8 pénzért árulják a hajdúk és a katonák; kérdezi Batthyányt, adja-e olcsóbban.⁶⁶ Mindenképp figyelemre méltó, hogy fel sem merült erőszakkal lépjenek fel,

⁵⁸ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22460., 1642.10.30. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz; No. 22462., 1642.11.02. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁵⁹ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22520., 1643.07.24. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁶⁰ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13948., 1637.10.10. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz; No. 13949., 1637.10.11. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶¹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13841., 1635.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶² MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13841., 1635.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶³ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13854., 1635.06.28. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶⁴ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13898., 1636.06.09. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz; No. 13955., 1638.01.08. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶⁵ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13898., 1636.06.09. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁶⁶ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22429., 1642.03.09. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

és elkobozzák a bort vagy megbüntessék a tilosban árulót, hanem kompromisszumra – jelen esetben elfogadható árra – törekedtek.

Ez nem volt mindig így: Jobbágy egy másik alkalommal a körmendi kocsmáros panaszát továbbította Batthyáynak: az ottani kocsmán lassan fogy a bor mostanában, mert még a városiak is kimennek a falvakra bort inni, mert ott olcsóbb (5-6 pénz pintje); kéri Batthyány Ádámot, hogy hagyja meg Hidassy András körmendi főkapitánynak, hogy *parancsolja meg a vajdáknek és a tizedeseknek, hogy bírság terhe alatt tiltsák meg, hogy máshol vásároljanak bort.*⁶⁷ Sajnos nincs adatom arról, hogy megvalósult-e, amit Jobbágy felvetett, de annyi az előzőekből is kiderül, hogy a jobbágyoknak szemlátomást volt lehetőségük elkerülni a földesúri kocsmát, ha drágának (vagy rossznak) találták a borát.

Tapolcsányi János németújvári számtartó több ízben is azt jelentette Batthyány Ádámnak, hogy Újvárott nem árulnak bort, a csákányi pedig nagyon lassan fogy, Szent Mihály napjától (09.29.) februárig a városban (ti. Körmenden) is árulnak bort, ami már csak azért is probléma, mert ebből a pénzből kellene kifizetnie a németújvári katonákat és mesterembereket, máskor pedig egyéb comissiókat kapott a nem létező bevételek terhére.⁶⁸ 1649.03.14-én Jobbágy Jeremiás tájékoztatta Batthyány Ádámot, hogy a körmendi kocsmában csak 8 pénzért sikerült eladni a bort, noha a 10-ért kezdték árulni.⁶⁹ 1649.03.28-án azt írja, hogy a csákányi és a körmendi kocsmáros együttesen látogatta meg őt (ti. Jobbágyot), és arra kérték, hogy 10 pénz helyett árulják ismét 8-ért a bort, mert a környékbeli falvakban 6-ért kínálják.⁷⁰

A borok lassú fogyása nemcsak drágaságukkal magyarázható: Tapolcsányi János azzal is indokolta Batthyány Ádám előtt, hogy nem fogy a bora a kocsmákban, hogy a jobbágyoknak van saját boruk.⁷¹

Minden esetben megfigyelhető, hogy az uradalmi tisztek kompromisszumra törekedtek: az eredeti árat szerettek volna kialkudni a földesúrnál, de tudták, hogy olyan alacsonyan nem fogja adni, mint a környező falvakban. A fent bemutatott esetek azt bizonyítják, hogy volt *piaci verseny*, és a piac törvényszerűségéhez a földesúr is kénytelen volt igazodni.

⁶⁷ MOL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22439., 1642.06.16. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁶⁸ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 48448., 1651.12.30. Tapolcsányi János Batthyány Ádámhoz; 48449, 1652.06.20. és 1652.07.16. Tapolcsányi János Batthyány Ádámhoz; 48474., 1657.07.30. Tapolcsányi János Batthyány Ádámhoz; No. 22501., 1643.04.20. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁶⁹ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22738., 1649.03.14. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁷⁰ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22739., 1649.03.28. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁷¹ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 48465., 1655.03.05. Tapolcsányi János Batthyány Ádámhoz

...rúlót, hanem kom-
...tek.

... alkalommal a kör-
...: az ottani kocsmán
... kimennek a falvakra
... Batthyány Ádámot, hogy
... hogy *parancsolja meg*
... *csák meg, hogy máshol*
... megvalósult-e, amit
... hogy a jobbágyoknak
... kocsmát, ha drágának

... ízben is azt jelentette
... rt, a csákányi pedig
... ruárig a városban (ti.
... probléma, mert ebből a
... és mesterembereket,
... bevételek terhére.⁶⁸
... y Ádámot, hogy a
... a bort, noha a 10-ért
... és a körmendi koc-
... arra kérték, hogy 10
... kbeli falvakban 6-ért

... kkal magyarázható:
... előtt, hogy nem fogy
... oruk.⁷¹

... almi tiszték kompro-
... kialkudni a földesúr-
... ni, mint a környező
... hogy volt *piaci verseny*,
... volt igazodni.

... 2439., 1642.06.16. Jobbágy

... No. 48448., 1651.12.30.

... s 1652.07.16. Tapolcsányi

... nos Batthyány Ádámnak;

... 22738., 1649.03.14. Jobbágy

... 22739., 1649.03.28. Jobbágy

... No. 48465., 1655.03.05.

A szakirodalom minőséggel kapcsolatos kifogásaiban sok igazság van, viszont pozitív ellenpéldát is találhatunk. Festetics egy jelentésében írta, hogy a borokat kiadta a falvakra az *ecetes bor kivételével*.⁷² Jobbágy Jeremiás egy ízben azt írta Batthyáynak, hogy „kikóstoltatja” a borokat, és ami „nem tartani való”, azt a praebendásoknak és a kocsmákra adja. Nyilvánvaló tehát, hogy a legjobb minőségű borokat a földesúr és udvara fogyasztotta, illetve eladták, és a rosszabb minőségűek kerültek az alsóbb rangú tisztviselők asztalára és a kocsmákra, ennek ellenére meglehetősen valószínű, hogy a fogyaszthatatlan borokat a kocsmákban sem árulták, már csak azért sem, mert a jobbágyok előtt nyitva állt a lehetőség, hogy átmenjenek a szomszéd falvakba, ahol a bor mindenképpen olcsóbb, és talán jobb is volt. Jobbágy egy ízben azt jelentette Batthyáynak, hogy 14 hordó újbort készítettek, egyúttal kérdezi, hogy a porkoláboknak adja-e vagy a kocsmára.⁷³ A bor valószínűleg nem volt minden borok legkiválóbbika, de nagyon rossz sem lehetett, ha a kocsmá mellett a porkolábok is felmerültek mint potenciális fogyasztók. Bokor György megírta Batthyány Ádámnak, hogy a tiszttartó keze alatt van két hordó bor, ami „nem ollyas”, ezeket ki lehetne adni a kocsmára.⁷⁴ A kifejezés alatt valószínűleg azt értette, hogy a földesúr és udvara fogyasztására nem méltó, de azt nem tudjuk meg, mennyire volt rossz.

Egyetlen olyan esettel találkoztam, amikor valóban botrányosnak mondható dolog történt: idősebb Farkas János németújvári tiszttartó bor hiányában mustot küldött a körmendi kocsmába, ráadásul úgy rendelkezett, hogy 8 pénzen kezdjék árulni, vagyis annyiért, amennyiért a bort szokták.⁷⁵

A gazdasági tisztviselők jelentéseiből az derült ki számomra, hogy a parasztok inkább a földesúri borok drágaságára panaszkodtak, nem pedig a minőségükre és elsősorban azért mentek a szomszéd falvakba bort inni, mert ott jóval olcsóbb volt.⁷⁶

⁷² MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13841., 1635.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

⁷³ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22783., 1649.09.01. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámmal

⁷⁴ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 6989., 1651.09.11. Bokor György Batthyány Ádámmal

⁷⁵ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13508., 1632.10.25. id. Farkas János Batthyány Ádámmal

⁷⁶ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13841., 1635.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal; No. 13852., 1635.06.05. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal; No. 13854., 1635.06.08. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal; No. 13955., 1638.01.08. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal; No. 13963., 1638.03.02. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

A földesúr kizárólagos borkimérési jogát is megsértették:⁷⁷ Francsics Gáspár egyik jobbágya a saját pénzén vásárolt bort árulta a maga hasznára.⁷⁸ Érdekesnek tartom, hogy Festetics először Francsicsnak írt, és csak akkor fordult Batthyányhoz, amikor már egy ideje nem kapott választ levelére. Ezek szerint volt valamiféle lojalitás, összetartás a familiárisok között. A tisztartó szerint a dolog súlyosan veszélyeztette a földesúr érdekeit: ezek után a többi nemes is árulni fogja a borát, így Batthyány bora nem fog elkelni (nem mondja ki, de a szövegkörnyezetből nyilvánvaló, hogy a nemesek és a jobbágy jóval olcsóbban adják borukat, mint Batthyány).

Az alábbi esetből éppen a fenti gesztus ellenkezőjére látunk példát: Bokor György és Suppanics Pál egymást vádolták a földesúr előtt. Suppanics Pál németújvári konyhasáfár elpanaszolta Batthyánynak, hogy Bokor György tisztartó nem az ő boraival kereskedik, hanem azoknál rosszabbakkal, ráadásul 20 pénzen árulja őket (a fentiek alapján láthatjuk, hogy ez nagyon drágának számított), természetesen a saját hasznára. Batthyány számon is kérte tisztartóját, ő azonban azt felelte, hogy csak a Batthyány által engedélyezett mennyiségű bort árultatott, kérte, hogy vizsgálja meg az ügyet, ha őt valóban bűnösnek találja, büntessék meg, ha viszont ártatlan, akkor vádlójának lássa el a baját.⁷⁹ Bokor azt is hozzáfűzte, hogy Suppanics Pál a maga és társai „latorkodásáról” kívánta elterelni a figyelmet, amikor őt vádolta. Bokornak nem sikerült ilyen könnyen megnyugtatnia Batthyányt, ugyanis a következő levelében is megvádolta; Bokor csak azt ismételte, hogy Batthyány jöjjön ide és személyesen vizsgáljon meg mindent.⁸⁰ A többi levélből is kiolvasható Bokor és más alkalmazottak konfliktusa, de azt nem sikerült megtudnom, hogy Bokor valóban ártatlan volt-e.

Batthyány Ádám, ill. a felesége gyakran megengedték egy-egy kedves emberüknek, hogy saját borukat árulják valamelyik kocsmában, de ennek részleteiről nem mindig tájékoztatták tisztartóikat és számtartóikat, így az bizonytalan volt, hogy még mindig tart az illető kivételezett hely-

⁷⁷ Természetesen nem soroltam ide azokat az eseteket, amikor az illető megváltotta a kocsmáltatást, még akkor sem, ha nem fizette ki időben a bért.

⁷⁸ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13963., 1638.03.02. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁷⁹ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 6978., 1651.07.10. Bokor György Batthyány Ádámhoz

⁸⁰ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 6979., 1651.07.25. Bokor György Batthyány Ádámhoz

zete, ráadásul a
bevételekből fiz
az újvári kocsm

A kérvé
formációt, így k
adataira hivatko
kocsmáltatási
nem következet
kizárólagos koc
birtokán lévő k
árulás jogáról.
erőszakhoz.

A földes
adása ügyében
legsilányabb áll
szárosokkal. Az
venni az eladás
esetben azon az
egyszer menteg
eladnia az állat
logatott ki és ad
tette ki bővebb
sok rossz volt k
ökröktől, mint sz

Hollósi
nyak: 80 ártány
szó arról, hogy a
adni, pláne nem
tisztartó (dátum
az ökröket a frös
A mézárósnak t
kénytelen a fők

⁸¹ MNL OL P 1314
Tapolcsányi János
Ádámhoz
⁸² MNL OL P 1314
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz
⁸³ MNL OL P 1314
Festetics Pál Batthyány
Ádámhoz
⁸⁴ MNL OL P 1314
Benedek Batthyány
Ádámhoz
⁸⁵ MNL OL P 1314
János Batthyány

zete, ráadásul lehetetlenné tették számukra, hogy a kocsmából származó bevételekből fizesse ki az alkalmazottakat.⁸¹ Sőt, olyan is előfordult, hogy az újvári kocsmában Batthyány tudta nélkül árulták a felesége borát!

A kérvényekben a kocsmáltatással kapcsolatban nem találunk információt, így kénytelenek vagyunk – legalábbis egyelőre – a misszilisek adataira hivatkozni. Összességében véve megállapíthatjuk, hogy a földesúr kocsmáltatási jogát többször is megsértették, viszont ilyenkor többnyire nem következett erőszakos retorzió. Tulajdonképpen csak elmélet volt a kizárólagos kocsmáltatás joga is, hiszen a földesúr gyakran bérbe adta a birtokán lévő kocsmák egy részét, ily módon lemondott a kizárólagos borárulás jogáról. Ha a bérlők nem fizettek, akkor sem folyamodott erőszakhoz.

A földesúr tulajdonában lévő élőállatok mézszárszéknek való eladása ügyében sem olvashatunk a forrásokban arról, hogy a földesúr a legsilányabb állatokat is drágán fel tudta volna vásároltatni a helybeli mézszárosokkal. Az uradalom mézszárosai gyakran kénytelenek voltak megvenni az eladásra „kínált” állatoknak legalább egy részét, de nem minden esetben azon az áron, amelyen a tisztartó szerette volna. Festetics Pál nem egyszer mentegetőzött Batthyány előtt, amiért nem sikerült drágábban eladnia az állatokat. 1638 júliusában 130 vén, „nem tartani való” juhot válogatott ki és adott el a fürstenfeldi mézszárosnak.⁸² Jelentésében nem fejtette ki bővebben, miért nem kapott érték több pénzt, csak annyit ír, hogy sok rossz volt közte. 1636 áprilisában azért kellett olcsóbban megválnia az ökröktől, mint szerette volna, mert kicsik voltak.⁸³

Hollósi Benedek 1641-ben nem kis kudarcról számolt be Batthyáynak: 80 ártányból csak négyet sikerült eladnia!⁸⁴ Ez esetben sincs tehát szó arról, hogy a földesúr bármilyen állapotban lévő állatot el tudott volna adni, pláne nem az általa megszabott áron. Jobbágy Jeremiás németújvári tisztartó (dátum) levélben érdeklődött Batthyány Ádámnál, hogy eladja-e az ökröket a fröstémi mézszárosnak, ugyanis csak 22 tallért adna párjáért.⁸⁵ A mézszárosnak tehát itt is van lehetőség árat ajánlani, nincs szó arról, hogy kénytelen a földesúr által megszabott áron megvásárolni a jószágokat.

⁸¹ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Misszilisek, No. 48480., 1658.07.14. Tapolcsányi János Batthyány Ádámmhoz; 22448., 1642.07.11. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámmhoz

⁸² MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Misszilisek, No. 13973., 1638.07.31. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

⁸³ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Misszilisek, No. 13893., 1636.04.15. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

⁸⁴ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Misszilisek, No. 22399., 1641.02.15. Hollósi Benedek Batthyány Ádámmhoz

⁸⁵ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Misszilisek, No. 22435., 1642.04.07. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámmhoz

Jobbágy jelentette Batthyáynak, hogy a juhok golyvásodnak, ezért jó volna őket mielőbb eladni (120-ból 6 már elpusztult).⁸⁶ Legközelebbi levelében már arról számol be urának, hogy 100 juhot sikerült eladnia darabonként 1 forintos áron, még hozzá „jó pénzben”; 1 elpusztult, 6-ot pedig *nem volt hajlandó átvenni a mészáros*, mert a torkuk alatt nagy golyvájuk van.⁸⁷ A mészárosnak tehát itt is volt mozgástere, hiszen meg sem próbálták rávenni a láthatóan beteg állatok átvételére; azonban arról valószínűleg nem tájékoztatták, hogy a megvásárolt juhok is jó eséllyel betegek.

A fenti példákból egyértelműen kitűnik, hogy a mészárosok esetében sem beszélhetünk kényszereladásról, hiszen nem voltak kötelesek megvásárolni a valamilyen szempontból nem megfelelőnek ítélt állatokat,⁸⁸ és ha mégis vettek belőlük, akkor is beleszólhattak az árba, szó sincs arról, hogy a földesúr által megszabott áron lettek volna kénytelenek felvásárolni a jószágokat. Itt sincs tehát szó a földesúri önkény korlátlan érvényesüléséről.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a szakirodalom túloz a jobbágyok „kizsákmányolásával” kapcsolatban, inkább a kompromisszumos megoldások jellemzőek. Egy-egy kivételes esetben szóba került az erőszak is, de nincs adatom arra, hogy alkalmazták volna, másrésről a vizsgált 26 évre elosztva ezek elenyészően csekély számúak. Érdeemes hangsúlyozni a tisztviselők közvetítő szerepét a földesúr és a jobbágyok között.

A (kényszer)vásárlás

A szakirodalom a kényszervásárlásokat abból eredezteti, hogy a pénz az árforradalom következtében erőteljesen inflálódott, így a pénzjáradékok emelése helyett (erre a megromlott piaclehetőségek miatt egyébként sem lett volna mindenütt lehetőség) a természetbeni szolgáltatásokat próbálták fokozni.⁸⁹ A termények alapvetően földesúr udvartartásának ellátását voltak hivatva biztosítani, illetve a birtokosok egy részének ezek a járadékok tették lehetővé, hogy álladó jellegű kereskedelmet folytassanak, ne pedig csak alkalmi terménytöbbletüket adhassák el. Mindennek köszönhető az is,

⁸⁶ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22456., 1642.10.05. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁸⁷ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22457., 1642.10.06. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁸⁸ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13884., 1636.03.03. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁸⁹ Varga János szerint a földesurak többsége azért ragaszkodott a terményjáradékhoz, mert a majorsági termelés mellett is szükség volt rá. Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 451.; Magyarország története II. i.m. 947.; l. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 93.; l. még Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 228.

hogy a földesúr önmaga számára foglalhatta le a piacot.⁹⁰ A nagybirtok ezzel együtt is kevésbé használta ki jobbágyságait, mint a kicsi. A kényszervásárlások legáltalánosabbika a borfoglalás volt; erről a kereskedelemről szóló bevezetőben írtam részletesebben.

A németújvári uradalomban nem volt jellemző az erőszakos borfoglalás: Festetics szolgálatának hat esztendeje alatt mindössze három jelentésében olvashatunk róla.⁹¹ 1634 decemberében azt írta a tisztartó, hogy még nem küldött ki embereket, hogy bort foglaljanak az adóhátralékért.⁹² Arról a későbbi levelekből sem értesülünk, hogy a borfoglalás végül megtörtént-e.

Festetics 1635 novemberére keltezett jelentéséből megtudjuk, hogy a tisztartó – valószínűleg Batthyány Ádám parancsára – az összes szőlőhegyen megtiltotta a termés eladását, ugyanis a dominus számára kell tartogatniuk.⁹³ Festetics látta, hogy a jobbágyok nem hajlandók borukat pénz nélkül beadni, ezért megkérdezte a földesúrtól, hogy elvegye-e erővel. Ez az eset azonban kivételes lehetett, hiszen más évekből nem olvashatunk hasonlóról. Batthyány bort is próbált foglaltatni, de ez nem sikerülhetett, mert ami a dézsmaszedés után még megmaradt, azt a jobbágyok megitták. Festetics olykor közbenjárt a jobbágyok érdekében: 1636 májusában arra figyelmeztette Batthyányt, hogy még nem fizették ki azokat a parasztokat, akiktől bort vásároltak.⁹⁴

Más tisztartók iratai kevésbé barátságosak a jobbágyokkal szemben, többször is előkerült a borfoglalás is. Idősebb Farkas János javasolta Batthyáynak, hogy vetesse el a bort a jobbágyok adóssága fejében, mert már csak az igazán szegények adósak, a többiek pedig meg fogják inni, mert alacsony a bor ára, tehát nem éri meg eladni, vagyis ha nem veszi el, akkor sem pénzt, sem bort nem fognak tudni beszélni.⁹⁵ Sajnos itt sincs adatom, hogy Batthyány hallgatott-e tisztviselőjére. Azt is ajánlja az úrnak, hogy 4 pénzért vegye el a szegénységtől a bort, mert a nemesek földjén termelt mustot 6 pénzen árulják.

⁹⁰ Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 452.

⁹¹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13823., 1634.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz; No. 13872., 1635.11.04. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz; No. 13897., 1636.05.30. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁹² MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13823., 1634.02.14. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁹³ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13872., 1635.11.04. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁹⁴ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13897., 1636.05.30. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

⁹⁵ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13507., 1632.10.20. id. Farkas János Batthyány Ádámhoz

Bokor György németújvári tiszttartó egy ízben arra figyelmeztette Batthyány Ádámot, hogy ha valakinek van bora a jószágában, üdvös lenne most mindjárt lefoglaltatni és elvitetni, azonban nincs adatom, hogy ez megtörtént-e vagy sem.⁹⁶

A forrásokból döntő többségében borfoglalásról értesülünk, csupán két adatom van arra, hogy szilvafooglalás is felmerült. 1642-ben Jobbágy Jeremiás meghagyta a sáfároknak, hogy aszaltassanak szilvát, és hogy a gyümölcsöt biztosítsa, megtiltotta, hogy a jobbágyok eladják a szilvájukat.⁹⁷ Id. Farkas János 1633-ban felvetette Batthyánynak, hogy szilvát lehetne szerezni a „szegénységtől”, ezért kérte, írja meg, mennyibe kerül most a szilva (csak akkor vállalkozott volna a „szerzésre”, ha jelentős nyereséggel adhat rajta túl).⁹⁸ Egyik esetben sem tudtam meg, hogy megvalósultak-e ezek az ötletek.

A kényvásárlás tehát a Batthyány-birtokokon alapvetően nem volt jellemző, hanem csak kivételes esetekben fordult elő. Valószínűleg a tiszttartó személyén is sok múlhatott.

A robot (különösen a szekérrobot mint a földesúri kereskedelem jobbágyokat sújtó momentuma)

A feudális járadékok közül a robot emelkedett a legnagyobb mértékben.⁹⁹ Pach monográfiájában leírja, hogy az 1514. évi törvényekben heti 1 napban

⁹⁶ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 6942., 1650.10.30. Bokor György Batthyány Ádámhoz

⁹⁷ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22454., 1642.09.14. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

⁹⁸ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13526., 1633.09.25. id. Farkas János Batthyány Ádámhoz

⁹⁹ A növekedés oka, hogy az extenzív gazdálkodás mellett a termés mennyiségét a művelés alá vont földterületek nagysága határozta meg, a művelt területek növeléséhez pedig munkaerő kellett. Az is hozzájárult a robotterhek növekedéséhez, hogy sokan mentességet szereztek, így az ő munkájukat is a mentességgel nem rendelkezőknek kellett elvégezniük. Ha a jobbágyok egy része pénzen váltotta meg a robotot, az is a többiek robotterheinek növekedéséhez vezethetett. A robot iránti szükségletet növelték a majorsági gazdálkodáson kívül eső munkák, így az építkezések (az építkezésekhez a jobbágyoknak kellett építőanyagot fuvarozniuk, meszet égetniük stb.), az őrszolgálat, ill. az ún. „hosszú fuvar” (az uradalmak elsősorban bort, gabonát, halat, mézet, aszalt szilvát stb. adtak el). Ilyenkor a szállításhoz szükséges szekereket és lovakat a jobbágyoknak kellett előállítaniuk. A Batthyány-uradalmakban az is hozzájárult a robot növekedéséhez, hogy az új birtokvásárlásokhoz sok falut elzálogosítottak, így a változatlan mennyiségű majorsági munkát a lecsökkent számú jobbágyságnak kellett elvégeznie. A robot növekedésében a szolgálatra parancsolható népesség megfogyása is szerepet játszhatott. A majorságok növekedése is fontos ok volt. Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 452., 453.; Zimányi V.: A rohonc-szalónaki i.m. 35.; Zimányi V.: Majorsági gazdálkodás i.m. 33.; A birtokok elzálogosításának okait Varga J. János elemzi: az udvartartás vagy a majorság fenntartása miatt kölcsönre volt szükség. Varga 1976, 110.; Az építkezésekre ld. még Zimányi V.: Majorsági

rögzített robot helyett akár 4 napot is dolgoztattak jobbágyaikkal. Az 1547. évi országgyűlés nem emelte a robot mértékét, de bizonyos munkanemek esetében (aratás, kaszálás, szőlőművelés) megengedte a heti két nap robotot, viszont az éves robotteher nem haladhatta meg az 52 napot.¹⁰⁰ A XVI. század majorságépítési törekvései a robotterhek növekedésével jártak, és a földesurak gyakran túllépték a törvény által meghatározott mértéket. A robot a XVII. század első harmadára, közepére országszerte csaknem korlátlanra vált, így a rohonc-szalónaki és a Rákóczi-uradalmakban is.¹⁰¹ Ez azt jelentette, hogy a nyári „derekas munkák”, az aratás, cséplés és betakarítás idején akár heteken keresztül egyfolytában a földesúr majorságán kellett dolgozni, tekintet nélkül arra, hogy a jobbágy gazdaságában is ekkor volt a legtöbb munka.¹⁰²

A szakirodalom nem tér ki arra, hogy télen, amikor nem volt munka a mezőgazdaságban, a robot semmiképpen nem lehetett korlátlan, sőt, előfordult, hogy a heti 1 napot sem vette igénybe a földesúr. Az aratás, kaszálás és a szőlőszüret idénymunkák, amelyeket sürgősen el kell végezni (nehogy megázzon a búza vagy a szőlőt megegyék a madarak stb.), tehát ez esetben sem feltétlenül a korlátlan földesúri önkényt kell látnunk.

A robotmunka növekedése veszélyeztette a jobbágyok saját gazdaságának művelését, illetve a jobbágyi árutermelést és kereskedelmet is, ezért igyekeztek kibújni alóla.¹⁰³ A védekezés leggyakoribb formái a munka felületes elvégzése, a robotmulasztás, az ígásállatok eladása (főleg olyan helyeken, ahol az igaerőt vették figyelembe a robot kiszabásánál), jobbágytelek egy részének letétele, több generáció együttélése egy telken, szökés.¹⁰⁴

---

gazdálkodás i.m. 33.; Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 453.; egészre l. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 95-97.; Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 217.; Magyarország története II. i.m. 950.; Varga J.: Jobbágyrendszer i.m. 452-453.; Domanovszky S.: Művelődéstörténet i.m. 120.; Zimányi V.: A XVII. századi gazdasági i.m. 54.; Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 52.; Zimányi V.: Az 1610-1630-as évek problémái i.m. 135.

¹⁰⁰ Buza 1997, 94.

¹⁰¹ Rohonc-szalónaki uradalmakra ld. Zimányi V.: Majorsági gazdálkodás i.m. 33.; Rákóczi-uradalmakra ld. Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 53.; általánosságban l. Buza 1997, 94.

¹⁰² A robot ilyen mértékű fontossága már magában is megcáfolja azt, hogy a majorsági gazdálkodás fejlődésében a XVI. század végén visszaesés következett be. A kérdés kutatói Makkai szerint csupán egy-egy elszigetelt esetet általánosítva jutottak erre a következtetésre, és éppen az általánosan jellemző tény, a robot országos arányúvá növekedését nem vették figyelembe. A XVII. században a majorsági gazdálkodás fejlődött [bizonyos területeken]. Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 215.; Honvári számos konkrét példát hoz fel, 94-95.; Zimányi V.: A rohonc-szalónaki i.m. 69.; Makkai L.: I. Rákóczi György i.m. 57.

¹⁰³ L. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 97.; Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 217.

¹⁰⁴ Magyarország története II. i.m. 951. p.; l. még Zimányi V.: Magyarország az európai gazdaságban i.m. 97-98.; Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 218.

A Batthyány-birtokon a körmendi jobbágyok többször is megtagadták a palánkkészítő robotot, és azzal fenyegették meg az udvarbíró, hogy a hajánál fogva fogják elvinni.¹⁰⁵ A földesurak elsősorban magánháztalmi apparátusukat vetették be a robotmegtagadás ellen.¹⁰⁶ A Thurzó-birtokokon gyakran bottal verték ki a vonakodó parasztokat, ha pedig ez sem segített a tömlöchöz és a kalodához folyamodtak. Végül esetben bírságot szabtak ki, ill. az úriszék elrettentő ítéleteket hozott. Bokor György arról tájékoztatta Batthyány Ádámot, hogy a horvátokat semmilyen módon nem tudja rávenni a csákányi ganéhardásra.¹⁰⁷

A jobbágyok előírtnál nagyobb mértékű robotoltatása a Batthyány-uradalmakban is problémát jelentett. Németújváron különösen a szekérobot terhelte meg őket: nemcsak Rohoncra, a földesúri központba kellett felszekerezniük a terményeket, hanem az eladott és eladni kívánt árut is nekik kellett elszállítaniuk a vásárlóhoz, illetve a piacra.¹⁰⁸

A tisztartók gyakran képviselték a jobbágyok érdekeit akár magával Batthyány Ádámmal szemben is. Festetics például korlátozta a robotot: nemegyszer megírta dominusának, hogy most nem tudnak szekerezni a jobbágyok, mert egyéb dolguk van. 1635 októberében azért nem tudott elég szekereket küldeni, mert az őrségiek Csákányban szántottak.¹⁰⁹ 1637 márciusában a szőlőmetszésre hivatkozva halasztotta el a zab elszállításához szükséges szekerek behívását.¹¹⁰ Amikor a strémiek nem tudtak feljönni szekerezni, Festetics máshonnan küldött helyettük embert.¹¹¹ Természetes volt, hogy a tisztartó 1637 márciusában úgy szervezte a szekérobotot, hogy a jobbágyok otthon lehessenek az ünnepre (valószínűleg húsvétra).¹¹² Jobbágy Jeremiás is azzal felelt Batthyány Ádámnak, amikor jobbágyokat kért a szekérobothoz, hogy nem kellene most idefárasztani a szegény embereket, már csak azért sem, mert most különösen félnek a törököktől.¹¹³

¹⁰⁵ Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 218.

¹⁰⁶ Pach Zs. P.: Nyugat-európai i.m. 219.

¹⁰⁷ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 6970., 1651.05.21. Bokor György Batthyány Ádámmal

¹⁰⁸ A jobbágyokat számtalan más robotmunka is terhelte, de a kereskedelemről szóló fejezetben csupán a szekérobotot kívánom kifejteni.

¹⁰⁹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13871., 1635.10.06. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

¹¹⁰ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13915., 1637.03.16. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

¹¹¹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13889., 1636.03.31. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

¹¹² MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13917., 1637.03.27. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmal

¹¹³ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 48416., 1641.08.17. Tapolcsányi János Batthyány Ádámmal

Festeticsben a tartományok közötti együttműködés gondolata is felmerült a saját hatáskörében álló jobbágyok védelmében: próbálta meggyőzni Batthyányt, hogy Pálffy Pál 600 köbölnyi gabonáját ne csak a németújvári jobbágyok szállítsák: kérte dominusát, hogy parancsolja meg a körmendi és a szalonaki tiszttartónak, hogy segítsenek a gabona Fusementre¹¹⁴ szállításában.¹¹⁵ Az nem derül ki az iratokból, hogy mi valósult meg ebből a kezdeményezésből. A tiszttartó 1638 szeptemberében is Batthyány közreműködését kérte, hogy a németújvári rozs elszállításához szükséges 30 szekérből ötöt a dominus rendeljen meg a szalonaki tartományból.¹¹⁶ A tiszttartók olykor ügyesebb szervezéssel is próbáltak könnyíteni a szegénység robotterhein, pl. Jobbágy Jeremiás egy ízben javasolta Batthyány Ádámnak, hogy azok a szekerek, amelyeket a kövekért küld, elvihetnék egyúttal a gabonát és a bort is, így „nem kéne kétszer fáradnia a szegénységnek”.¹¹⁷

A szekérrobot azonban ezzel együtt is megterhelő volt: egyes jobbágyok könyörögtek, hogy inkább fizetnek, csak ne kelljen zabot szállítaniuk.¹¹⁸ A tiszttartó 1635 júniusában is jelezte, hogy a jobbágyok neheztelnek, amiért a földesúri dologidőben parancsolja őket szekerezni.¹¹⁹ 1638 januárjában Festetics azt írta dominusának, hogy az uradalomban minden rendben van, de mégis jobb lenne, ha Batthyány nem kívánna annyira szekerezést, mert a jobbágyok emiatt nem tudják elvégezni a helybeli feladatokat.¹²⁰ (A tiszttartó fenti aggodalma nem tűnik egészen őszintének: 1638 áprilisában Batthyány bocsánatát kéri, amiért saját szakállára szekeztetett két hordó bort a jobbágyokkal.)¹²¹

Más munkára használt robotok valószínűleg kevésbé lehettek megterhelőek, de azért erre is találunk példát. Jobbágy Jeremiás egy jelentésében a porkolábok ellene való panaszára reagál, azért nincs elég fa, mert a várbeli fára nem vigyáznak eléggé, akárki elvihet belőle, így el is visznek akár heti száz szekérral, *a szegénység nem győzi pótolni*, a rabok pedig meg-

¹¹⁴ Egyelőre nem sikerült azonosítanom.

¹¹⁵ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13953., 1637.12.21. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

¹¹⁶ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13981., 1638.09.17. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

¹¹⁷ MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22572., 1645.03.15. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámmhoz

¹¹⁸ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13905., 1637.02.21. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

¹¹⁹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13853., 1635.06.27. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

¹²⁰ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13957., 1638.01.24. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

¹²¹ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 13968., 1638.04.17. id. Festetics Pál Batthyány Ádámmhoz

fagynak a hidegben.¹²² Ez az eset arra is jó példa, hogy a robotterhek túlságosan nagy mértéke nem feltétlenül a földesúri önkény jele, hanem egyszerűen a gondatlanságé.

A jobbágyok Festetics közreműködése nélkül sem voltak teljesen kiszolgáltatottak: arra is volt példa, hogy megtagadták a szekerezést. 1640 márciusában a tisztartó Batthyány parancsára berendelt 4 szekeret Őrségből, de azok már az előző hétfő óta nem jötte be.¹²³ Festetics csak annyit jegyzett meg, hogy keménynyakú emberek, de gyakorlatilag tehetetlen volt velük szemben: végül egy másik tartományból küldött helyettük embert. Semmi nyoma magánapparátus vagy pláne katonaság bevetésének. Mindazonáltal a fenti eset mindössze egyszer fordult elő.

A robotterhek megterhelő voltának vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a supplicatiók, azaz jobbágyi kérelmek csoportját sem. Mivel kutatásaim jelenlegi stádiumában csak egy válogatást használtam, amelynek reprezentatív voltát nem ellenőriztem, állításaim pontosításra szorulhatnak. A jobbágyok az egész Batthyány-uradalomban többször is kérelmeztek, hogy a földesúr könnyítsen robotterheiken, de ezt mindig csak abban az esetben tették, ha rendkívüli körülmény akadályozta őket ennek teljesítésében. Leggyakrabban a családfő elhalálása okozta, hogy az özvegy (különösen, ha kicsiny gyermekei voltak) nem tudta teljesíteni a robotot. Példának hozhatjuk fel Edlmon Mertné, Szipos Mihaliné, Cziga Balasné, Kalamar Mihalné, Tormas Mihályné, Czörgő Máthéné és Partos Benedekné esetét. Szintén özvegyi mivoltára és „neveletlen” gyermekeire való tekintettel kérte a robot alóli felmentését Kerbarczicz Máthé. Mindannyian ideiglenesen kértek kedvezményt, míg árváik felnevelkednek. Horuat Lőrincz betegségére való tekintettel fordult Batthyányhoz, hogy gyógyulásáig mentse fel a robot alól. Ezek után még kérdés, hogy ha valakinek pusztán szegénysége miatt jelentett problémát a robot, mennyire remélhette, hogy kedvezményt kap, és hogy a robot a gyakorlatban milyen mértékben igazodott a jobbágyok teherbíró képességéhez. A kérvények nagyon sok témakört ölelnek fel a jobbágyok és az „uraimék” mindennapi életéből, így joggal gondolhatjuk, hogy ha csak rendkívüli esetben esik szó kedvezmény igényléséről, akkor a többség számára nem volt teljesíthetetlen a robot.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a robot nagy terhet jelentett a jobbágyság számára a németújvári uradalomban annak ellenére is, hogy a tisztartók gyakran korlátozni próbálták a „földesúri önkényt”, gyakran sikerrel.

¹²² MNL OL P 1314, A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 22728., 1649.02.21. Jobbágy Jeremiás Batthyány Ádámhoz

¹²³ MNL OL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missilisek, No. 14021., 1640.07.18. id. Festetics Pál Batthyány Ádámhoz

Összefoglalás

Dolgozatomban a Batthyány-birtokkomplexum kereskedelmének társadalmi vonatkozásait tekintetem át a németújvári uradalomban, Batthyány I. Ádám irányításának korszakában. Kutatásaim alapján árnyalható a szakirodalom azon állítása, hogy a jobbágyokat a végtelenségig kizsákmányolták, amely ellen legfeljebb elköltözéssel védekezhetek.

A kocsmáltatás három legfőbb problémája – önkényes árszabás, rossz minőségű borok, földesúri monopólium – cáfolható vagy árnyalható. Igaz, hogy a földesúr szabhatta meg a bor árát, amely mindig drágább volt, mint a környező falvakban lévő kocsmák boráé, azonban a jobbágyság ezen az áron szinte sosem vásárolta meg, bojkottjával pedig kikényszerítette az elfogadható árakat. A kocsmákba csakugyan a rosszabb minőségű borok kerültek, de ez gyakorlatilag azonos volt azzal, amit a porkolábok is kaptak (vagy kaphattak volna), tehát ha a jobbágyság kizsákmányolásáról akarunk beszélni, meg kellene említenünk a porkolábok kizsákmányolását is.

Az élőállatok mészárszékre való eladásánál a fentiekhez hasonlóan kompromisszumos megoldásokat figyelhetünk meg. A helybeli mészáros nem volt köteles minden állatot megvásárolni, és amit meg is vett, annak az árát sem földesúr szabta meg, aktív beleszólása volt a tisztviselőknek is.

A kényszervásárlás esetében sem olyan sötét a kép, mint amilyennek a szakirodalom láttatni engedi. Borfoglalásról többször is olvashatunk a jelentésekben, de a vizsgált 26 esztendőre számítva láthatjuk, hogy több év is eltelt egy-egy ilyen akció között, ha egyáltalán végrehajtották (többnyire nem derül ki az iratokból, hogy Batthyány megfogadta-e tisztviselői tanácsát).

A szekerrobot csakugyan megterhelő volt a jobbágyság számára, de ezen is igyekeztek enyhíteni a tisztartók, ill. a jobbágyok is megtagadhatták a robotot, ha mértékét túlzottnak találták.

Összességében véve megállapíthatjuk, hogy a jobbágyok helyzete nem volt annyira siralmas, mint amilyennek a korábbi szakirodalom láttatni engedte, noha kétségtelen, hogy egyes szolgáltatások mértéke valóban megterhelő volt.

A forrásbázis kiszélesítésével újabb eredményekre lehetne jutni, amelyek tovább árnyalhatnák a fenti képet. Érdekes volna összehasonlító elemzéseket végezni más uradalmak és nagybirtokok jobbágyainak terheléséről is.